

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

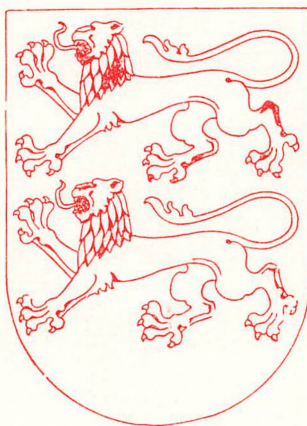
Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Sønderjydske

MÅNEDSSKRIFT

Udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland
ved H. Neumann, Christian Stenz og W. Christiansen

INDHOLD: *Et nationalt billedmotiv.*

Dr. theol. Asger Nyholm: *Odin W. Tidemann, provst i Tønder 1855–60.*

Hans Vald. Gregersen: *Stednavnene Årslev, Årtoft og Årsbjerg.*

J. Raben: *Hjemlige billedskærere.*

V. J. Brøndegård: *Brunstbefordrende midler i ældre tid.*

Hjemmetysker. — Glimt fra svundne tider.

Sønderjydske månedsskrifts ekspedition: Viceskoleinspektør W. Christiansen, Brorsonsvej 37, Tønder

Museumsinspektør H. Neumanns adresse er: Åstrupvej, Haderslev.

Viceskoleinspektør Chr. Stenz adresse er: Chr. Paulsen skolen, Flensborg

NR. 3

1. MARTS 1955

31. ÅRG.

Abonnement 3,00 kr. pr. kvartal

Et nationalt billedmotiv

Dette billede, hvis original hænger i portalen til Ansgarskolen i Slesvig, er malet i 1948 af malerinden frøken A. M. Mehrn fra København på Jepsens gamle slægtsgård i Rørkær. Mathias Jepsens hustru Kristine og sønnen Hans sidder model.

Der findes ikke mange billeder fra før genforeningen, som skildrer den stilfærdige kamp for danskheden herhjemme. Frøken Mehrn har fortalt, at ideen til billedet er hentet fra en gammel beretning, fortalt af afdøde træskomager Iver Jørgensen i Sønderborg.

Det var i Køllertiden, hvor hans forældre måtte lide meget ondt for deres danskheds skyld. Men når det særlig kneb, listede de op i storstuen og lettede låget på den gamle dragkiste, hvor der gemtes et slidt Dannebrog. Tiden nærmede sig, da Iver skulle ind som tysk soldat, moderen tog ham da med op i storstuen, hentede flaget fra kisten, bredte det ud over skødet, så sønnen kunne se det og sagde til ham: »Hvad der end sker dig, så husk, at Dannebrog og du hører sammen i liv og død.«

Andreas Petersen.

Odin W. Tidemann, provst i Tønder 1853—60

Af seminarieforstander, dr. theol. Asger Nyholm.

Slaget ved Isted den 25. juli 1850 følte i Danmark som en sejr for den politik, der ville gøre Slesvig til et dansk land indtil Ejderen. Efter krigens afslutning skulle den sejr, der her var vundet ved våbnene, yderligere underbygges ved en kraftig støtte til det forsømte danske sprog. — Ved de såkaldte sprogreskripter søgte man at styrke det danske sprogs stilling langt ned i Sydslesvig. I de »blandede distrikter«, som disse egne kaldtes, indførte man dansk sprog i skolerne, skiftevis dansk og tysk prædiken ved gudstjenesterne og valgfrit sprog ved de kirkelige handlinger. For kirkelivet i Tønder, der regnedes til de blandede distrikter, medførte det, at der i februar 1851 blev indført en nyordning. — Før havde højmessen altid været tysk — og eftermiddagsgudstjenesterne blev holdt skiftevis på tysk og dansk. Nu blev der også skiftet mellem dansk og tysk ved højmessen.

Der var tre præster i byen: en førstepræst, der tillige var provst, en andenpræst eller archidiakon og en trediepræst eller diakon. Provsten fik overdraget de tyske højmesstjenester, diakonen de tyske eftermiddagsgudstjenester, medens archidiakonen fik alle danske gudstjenester.

Denne ordning kunne, da den blev indført, passe godt nok til de fungerende præster. Provsten var Michael Ahlmann. Han stammede fra Sønderborg, var uddannet i Kiel og Göttingen, og politisk hældede han til slesvig-holstensk side. Han har næppe haft noget imod kun at prædike på tysk. Diakonen, Erich Carstens, var en købmandssøn fra Tønder, havde sine sympatier mod syd og betragtede embedsmændene nordfra som fremmede i landet. — Også han har været godt tilfreds med at prædike på tysk. Archidiakonen var den mærkelige, noget eksentriske J. M. Dahl, hvis slægt stammede fra hertugdømmerne, men som selv var født og opvokset i kongeriget. Han var blevet ansat

i Tønder 1851 og fik overdraget inspektionen med byens skoler, et hverv, der tidligere havde været fordelt mellem byens tre præster. Han fik også ansvaret for, at de nye sprogreskripter blev gennemført i skolerne i Tønder, og han gik da også med fasthed ind for reskripterne danske kurs. At prædike dansk var ham sikkert det eneste naturlige.

I 1853 blev imidlertid Ahlmann afskediget med pension på grund af sin holdning under 3 års-krigen. — Hans afløser blev Odin W. Tidemann. Tidemann var embedsmandssøn fra København (f. 1822). Han havde som ung været med til at skrive under på Orla Lehmanns adresse til Christian 8. 1839, hvori han bad den nye konge om at give landet en fri forfatning. Han var efter sin teologiske embedseksamen adjunkt forskellige steder, til han 1850 blev præst i Angel for at være med til at gennemføre den nye sprogordning. 1853 blev han så provst i Tønder, hvor han helt gik ind for sprogreskripterne. Han arbejdede — iøvrigt forgæves — for at få en tysk privatskole i Højer nedlagt. Han fik sat igennem, at alle konfirmationshandlinger i Tønder foregik på dansk. Det kostede nogen kamp. Carstens regnede konfirmationen for en kirkelig handling, hvor altså sproget skulle være valgfrit. Provsten betragtede konfirmationen som en afslutning på skolegangen, hvorfor den som den øvrige skolegang skulle foregå på dansk. Provsten fik medhold hos myndighederne.

Det er forståeligt, at Tidemann med sin nationale indstilling følte det generende altid at skulle prædike på tysk, således som ordningen af 1851 foreskrev det for provsten. Biskop Boesen var to gange på visitats hos ham, og begge gange klagede Tidemann sin nød for ham.

Ved den første visitats i 1853 gjorde han på sin stilfærdige måde opmærksom på det urimelige forhold, at han ikke i sin danske konfirmationsundervisning kunne henvise konfirmanderne til at høre sine prædikener, der jo altid var tyske. Man får det indtryk, at Tidemann ikke har kunnet få nogen anden ordning, så længe Dahl var archidiakon. Dahl har måske ikke villet eller ikke kunnet prædike på tysk. Og han har måske ikke været til at forhandle med. Han havde en egen evne til at komme på kant med sine foresatte. Det har sikkert heller ikke gjort det lettere, at Dahl tog godt ved lære af Kierkegaard og Grundtvig, når de førte deres skarpe sprog overfor kirken, medens Tidemann som elev af Martensen søgte at styre en kurs, der var præget af mådehold og personlig hensynsfuldhed. Tidemann henviste Boesen til den såre simple udvej, at han imødekom en af Dahls mange ansøgninger om forflyttelse. Han tilføjede, at han »af personlige grunde« meget måtte ønske, at initiativet til en sådan forflyttelse »mätte tages af høiere Vedkommende«, — han vidste nok, hvad han kunne risikere, hvis han skulle bære ansvaret for en forflyttelse af den sårbare og stridige Dahl.

Da Boesen igen kom på visitats i 1858, var der ingen forandring sket. Tidemann klagede atter over forholdene. Han måtte stadig prædike på tysk, og hans menighed bestod altså af »de ikke mange altfor ildesindede tydskdannede Indvaanere, de tydskdannede Embedsmænd og de faae danskdannede, der ikke finde sig tilrette eller opbyggede af den danske Prædiken, og derfor, om de end ikke forstaae tydsk, dog søger til Guds Bord hos mig paa Dansk«. Endvidere fandt Tidemann det stadig urimeligt, at konfirmanderne, som han forberedte på dansk — hvis de ikke forstod tysk — hverken kunne høre ham prædike under konfirmationsforberedelsen eller slutte sig til hans tilhørere efter konfirmationen. Og endelig følte han det stødende, at han som provst i et provsti med overvejende dansk kirke- og skolesprog alene var henvist til at prædike på tysk, og at to af kirkens tre præster næsten overvejende prædikede på tysk så den tyske del af menigheden havde valgt mellem to præster, medens de danske intet valg havde.

Atter denne gang bad han om, at man ovenfra ville tage initiativet til en forandring. »Maatte jeg selv tie indtil den Tid og fremdeles ikke trættes, men blive frugtbar, fast og ubevægelig i min Gierning, og maatte denne ikke være forgjæves i Herren«.

Men dansk administration kan arbejde tungt. Der skete ingen ændring i forholdene — udover det, at Dahl efterhånden kom ud i en åbenlys konflikt, der førte til hans suspension. Tidemanns optræden i sagen var lige så skånsom, som Dahls optræden var urimelig. Der er grund til at tro, at det var disse begivenheder, der gjorde, at Tidemann alligevel trættedes, og at han forlod byen i 1860.

Han blev præst på Sjælland. Stærkt optaget som denne varmhjertede mand var af sociale spørgsmål foreslog han forskellige ændringer i fattigforsørgelsen. Han foreslog, at man om sommeren skulle indrette nogle timers ugentlig undervisning for de børn, der var ude at tjene, for at de ikke helt skulle glemme det lærte. Ideen hertil havde han fået fra de slesvigske hyrdeskoler, som fandtes i distrikter, hvor børnene om sommeren vogtede kvæg.

1878 til 1895 var han forstander for Jonstrup seminarium. Han skildres som en formens mand, der lagde megen vægt på ydre disciplin, men samtidig som en stor »Satyricus« og som en mand med et varmt hjerte.

Hans tro på sprogreskripterens berettigelse forblev tilsyneladende urokket. Han sagde i 1864 i det danske rigsråd: »Slesvigerne maae føle Dansk og tænke Dansk, maae føle, at deres Pulsslag udgaer fra det danske Folks Liv; eller ogsaa maae Slesvigerne blive tydske, det vil sige, at de maae føle, at deres Hjerte er i Berlin, og saa ville de døe Straadøden«. Det er sprogreskripterens ånd, der taler ud af disse ord.

Stednavnene Årslev, Årtoft og Årsbjerg

Af Hans Vald. Gregersen

De fleste af vore stednavne er sprogligt arvegods af en så betydelig ælde, at tolkning af deres indhold altid vil være af overordentlig stor værdi for historieforskningen. Adskillige tolkningsforsøg har ovenikøbet ikke sjældent formået at kaste nyt lys ind i den såkaldte »mørke« oldtid, som vi ellers kun får noget at vide om gennem de resultater, som arkæologernes spader har held til at bringe frem for dagen.

Et sådant vidtrækkende perspektiv rummer stadsarkivar *Svend Aakjærs* oplysninger i »Festskrift til Vilh. Andersen« (1934) om »årmanden«, der skal have været en gammel betegnelse på en art kongelig ombudsmand, kendt i denne betydning fra norsk lovsprog, mens »årr« i oldnordisk har betydningen sendebud, tjener. Som eksempler på denne embedstitels forekomst i vore stednavne anfører *Svend Aakjær* det ret almindelige landsbynavn *Årslev*.

Der findes et *Årslev* både ved *Åbenrå* og ved *Århus*, begge steder i nærheden af en række landsbyer med efterleddet *-lev*. Lektor *H. V. Clausen* mente derfor i sin tid — i en afhandling i »Årbøger for nordisk Oldkyndighed« 1917 —, at det var over disse steder, at indvandringen af danerne fra de danske øer til det jyske fastland havde fundet sted, idet *lev*-byerne netop hidrører fra denne periode af vor folks historie.

Det skulle derfor i og for sig synes forståeligt, om »årmanden«s titel netop var overleveret i disse to *lev*-områder. Er der imidlertid noget i de rent lokale forhold, der kan bestyrke en sådan formodning? Det eneste skulle være, at det *sønderjydske Årslev* findes nævnt i den for vor viden om de topografiske tilstande i middelalderen så grundlæggende »Kong Valdemars Jordebog« fra 1231 (udg. af *Svend Aakjær*

1926—43), idet der heri er opnoteret indtægter fra kongelige fæstere, men da det samme gælder en lang række andre landsbyer, lader der sig dog intetsomhelst udlede heraf. Vi må derfor nøjes med at fastslå, at ikke i vor viden om Årslev findes der noget, der tyder på, at denne by skulle have indtaget en særstilling så langt tilbage som i folkevandringstiden. En forbindelse mellem Årslev og det kun få km syd herfor liggende Urneting synes det heller ikke muligt at tilvejebringe.

En tolkning af forleddet i Årslev ud fra et gammelt personnavn turde derfor stadig have en vis sandsynlighed for sig. Om det så er af »Awer«, som foreslået af *Johs. Steenstrup* i »Håndbog i det nordslesvigske Spørgsmåls Historie« (1901) eller af »*A(a)r«, således som »Sønderjyske Stednavne« antager, får stå hen. Men Årslev ville da rent formelt stemme nøje overens med nærliggende bynavne som Bolderslev, Haderslev og Ørslev, hvis forled også indeholder personnavne.

Derimod kunne det måske med noget større sandsynlighed tænkes, at »år(mand)« forefindes som forled i *Årtoft*, hvoraf det mest bekendte ligger i Klipleve sogn, men som marknavn eksisterer det tillige på Løjt lidt vest for Løjtkirkeby i nærheden af Hvidsø (Visø?) mose. Skulle denne antagelse vise sig at holde stik, må Årtoft som stednavn kunne følges tilbage til vikingetiden og altså være et halvt årtusinde yngre end Årslev, hvilket vel rent tidsmæssigt ville passe adskilligt bedre til »Årmanden« som fast embedsinstitution.

Endelig ville det næppe være helt ved siden af, om man formodede, at det krongods i Klipleve, der nævnes i »Kong Valdemars Jordebog«, har sin rod i det oprindelige Årtoft. Topografen *J. N. Schmidt* har i sit værk »Slesvigs Land og Folk« antaget, at kongsgården i Klipleve skulle være identisk med den senere hovedgård Søgård. Snarere er forholdet dog det, at Søgård er en yngre bebyggelse i skovegnene i den østlige del af Klipleve sogn, en ny hovedgård for det fælles godsdistrikt, som, så langt man kan spore tilbage, altid har udgjort en enhed.

Det lader sig muligvis gøre at påpege endnu et sønderjysk stednavn, som i sit forled indeholder »år(mand)«, nemlig *Årsbjerg* ved Rinke-næs. *Rinkenæs* formodes nemlig — således af Svend Aakjær i udgaven af »Kong Valdemars Jordebog« II, 173 — at indeholde et gammelt ord for kriger »*rink« af oldnordisk »rekr«, ja er muligvis endda en parallel til *Holdnæs* på den anden side af Flensborg fjord, hvis forled skulle være dannet af »holdr«, odelsbonde (se Kristian Hald i »Danske Folkemål« 1933 og i »Sønderjyske Stednavne«). Begge navne lader formode, at denne egn i gammel tid har haft, hvad vi nuomstunder ville kalde »strategisk betydning«. Mon der derfor ikke netop fra dette

sted, hvorfra sejladsen på den langstrakte Flensborg fjord har kunnet beherskes, kunne være grund til også at formode tilstedeværelsen af en »årmand«? Stednavnene Rinckenæs og Årsbjerg kommer i hvert fald derved til at passe sammen som hånd i handske.

Indrømmes skal det dog, at det forhåndenværende kildemateriale kun tillader fremsættelsen af en formodning. Enhver må derfor mene herom, hvad han formår!

Hjemlige billedskærere

Af J. Raben

I kirker på Als og Sundeved findes en del arbejder af hjemlige billedskærere. Deres kunst står ikke på samme højde som Flensborgmesterens, Henrik Ringeringh, men der er navne, som fortjener at de bliver mindet.

Sønderborgmesteren *Niels Tagsen* nævnes i Sønderborg 1611, han døde 1640. Han var en dygtig billedskærer og har arbejdet en del både for Hertug Hans d. Y. og Hertug Alexander af Sønderborg. Orgelet, prædikestolen (1615) og herskabsstolene i Sønderborg slotskirke er Niels Tagsens arbejde. I St. Marie kirke i Sønderborg er alteret, hertugsstolen og to epitafier fra hans hånd. Ligesom Ringeringh har han stået under stærk indflydelse af den nederlandske renæssance, der gjorde sig gældende her i sidste halvdel af 16. og begyndelsen af 17. århundrede. Om Niels Tagsen har lært hos Ringeringh eller arbejdet hos ham, vides ikke, men han har trolig holdt sig i denne mesters stil.

1663 blev billedskærer Christoph Lydiksen i Sønderborg viet til Maricke Tagsen, vistnok en datter af mester Niels. Han var en dygtig skærer, der yndede den bruskarokke stil. De fire epitafier i St. Marie kirke er hans arbejde, ligesom han også har skåret Ubbings epitaf i Tønder kirke og alteret i Nordborg.

Billedskærer *Anton Grünther Freese* boede fra 1686 i Bromølle ved Augustenborg. Om han var født på Als, vides ikke. I gamle kirke-regnskaber kaldes han ofte Anthoni Billedhugger. Der kendes flere af hans arbejder.

1694 har Hørup kirke »givet Billedhuggeren for en Krantz at giöre paa Altertavlen, med Arbejdsløn og Forgylndning 15 Mk.«

1702 leverede han en solskive til Sottrup kirke, den kostede 6 Mk. Skiven er forsvundet.

1707 byggede han alteret i Ullerup kirke for 360 Mk. Lønnen blev udbetalt i tre rater, 1707 »dem Bildhauer auf abschlag so ein Kontrakt wegen eines neuen Altars 60 M.«, 1708 fik han 150 mark og 1709 blev resten, 150 Mk., udbetalt »an den Bildhauer auf Alsen«.

Prædikestolen i Tranderup kirke på Ærø er skåret 1703 af Anton Freese. Hans navn findes indskåret i stolen.

Han havde en familiegravelse i Hørup kirke. I kirkens regnskab for 1716 findes følgende notits:

»Af en Begravelse for Billedhuggeren i Bromølle, samtykt af Kircken til ham og hans Hustrues Begravelse, som døde her i Sognet, at aabne — — 2 rdlr.«

Det fremgår ikke heraf, om det er billedhuggeren eller hustruen, der døde dette år.

Ernst Günther Lund, billedskærer, nævnes 1740 i Sønderborg. Samme år findes hans navn i byens bødeprotokol, da han fik en bøde på 1 Mark for uterlighed.

Det eneste arbejde der kendes af ham, er det barokke alter i Asserballe kirke, skåret 1749. Ved en istandsættelse i 1907 fandtes skåret på et bræt inde i alteret:

Ernst Günther Lund
Bildhauer, Sonderburg

Hans Ebbesen
Bildgesell

Dette træstykke er nu anbragt bag på alteret. Hans Ebbesen, der har arbejdet hos ham, må være den billedskærer, der 1789 reparerede prædikestolen i Svenstrup kirke.

Ernst Günther Lund var gift med Anna Dorothea Mohr. En datter, Anna Dorothea, født 1721, døde i Sønderborg, 70 år gammel og ugift.

Prædikestolen i Svenstrup kirke er et arbejde af *Friedrich Ebbesen* fra Sjellerup fra året 1688. Den er ikke et større kunstværk, men morsom er mesterens idé, at han har stillet udskårne brændende lys foran de snoede hjørnesøjler. Den er signeret »Anno 1688. Friedrich Ebsen me fecit«. 1789 er den repareret af Hans Ebbesen, en snedker og billedskærer af samme slægt.

En anden *Friedrich Ebbesen* fra Sjellerup, vist nok en broder til nævnte Hans, købte 1772, da Hjortspring blev udparcelleret, nogle parceller, og han byggede den ejendom, der senere blev kro og endnu kendes under navnet »§ 5«. — Det var den 5. landevejskro fra Sønderborg til Nordborg og ligeledes den 5. fra Nordborg mod Sønderborg. Denne *Friedrich Ebbesen* kunne også håndtere kniven, og han skar sin egen dørbjælke med indskrift:

»O Herre Gott, die Haus bewahr
fyr feurst Brand und aller gefahr«.

Bogstaverne er godt tegnede. Friedrich Ebbesen var en alvorlig og kristelig mand, men én ting ærgrede ham. Folkene på gården havde den slemme vane at forrette deres nødtørft foran den østre ende af laden i stedet for det dertil bestemte sted. Ebbesen har vel ikke yndet den måde at straffe med hårde ord, han kendte en bedre metode: ved hjælp af skriftens ord skulle mennesket forædles. Derfor huggede han et skriftsted ind i midterbjælken i bindingsværket:

»5. Mos. 23, V. 12, 13, 14.«

Denne bjælke sidder endnu til minde om stedets første ejer, men om den melmente formaning er falden i god jord, vides ikke.

Bibelens ord lyder:

Vers 12: Og du skal have et sted udenfor lejren, og der skal du gå hen udenfor.

Vers 13: Og du skal have en spade foruden dine våben; og når du sætter dig derude, da skal du grave dermed og vende dig om og skjule det som er gået fra dig.

Vers 14: Thi Herren din Gud vandrer midt i den lejr for at udfri dig og at give dine fjender hen for dit ansigt; og din lejr skal være hellig, så at han ikke skal se nogen ublu ting hos dig og vende sig bort fra dig.

Prædikestolen i Oksbøl kirke, fra tiden 1625—30, er et fint og rigt snitværk med nytestamentlige motiver. Mesteren må være *Jørgen Ringnis*.

Jørgen Ringnis, der efter navnet at dømme stammer fra Rinkenæs, var en god billedskærer. Efter sin stil må han have lært hos den kendte Flensborgmester Henrik Ringeringh, hvis smukke prædikestole findes i flere af Egnens kirker, bl. a. St. Marie i Sønderborg, Nordborg, Dybøl, Nybøl m. fl.

Ringnis virkede 1632—42 på Lolland-Falster, hvis kirker han fyldte med festlige snitværker, bl. a. pulpituret i Nakskov, der er holdt i en senrenæssancestil. Senere gik han over til bruskværket, men hans figurer bærer mindelser om de gamle flensborgske traditioner.

Når man sammenligner Oksbøl-stolen med Nakskov-pulpituret er der ingen tvivl om at disse arbejder er fra samme hånd. Den menes at være et af Jørgen Ringnis' første arbejder som selvstændig billedskærer.

Brunstbefordrende midler i ældre tid

Af forfatteren V. J. Brøndegaard, Tingsted

I de fleste danske tørve- og hedemoser finder man ved højsommer-tid en lille sirlig vækst med små hvide blomster i en kvast og roset-stillede blade med lang stilk og en kredsround plade tæt besat med røde, kirtelbærende hår.

Det er soldug (*drosera*), som tilhører en af vore tre hjemlige insekt-ædende planteslægter. Efterhånden som de botanisk knæsatte navne spredes fra skoler og seminarier, forsvinder mange af vore gamle smukke og interessante blomsternavne; men endnu kan man høre ældre folk i Sønderjylland kalde denne kannibalske vækst for yssen-græjs. Ingen menigmand er dog længere i stand til at forklare, hvad der egentlig menes med denne betegnelse; den praksis, som planten engang tjente, er nemlig forlængst gået i glemmebogen.

Når det drejer sig om at tyde den oprindelige mening i et nu uforståeligt ord, tyer sprogforskerne ofte til komparative studier — og det viser sig også at gøre god nytte i dette tilfælde. Rundt omkring i Europa er vor plante nemlig blevet tillagt en mængde folkelige navne, som klart viser, at det danske navn yssengræs må have forbindelse med en anvendelse som brunstbefordrende middel, til at gøre en ko *ysnen*, *øwsen* — tyreagal. I Holland er den nemlig blevet kaldt »løbeurt« (*loopigkruid*), i Tyskland (Mecklenburg »tyreurt« *Bullenkruut*), østlige Friesland *Spöölkruid* (spölen = være brunstig) og i Frankrig *taurelière* (ture = kvie); englænderne kalder den bl. a. »lysturt« (*lustworth*) »fordi får og andet kvæg blot de smager på den får lystfornemmelser...«, og i Rusland, ja helt oppe i Finmarken træffer vi navne som »elskegræs« (*ljubimaja trawa*), »brunstgræs« (*kiimaheinä*) og »begærgræs« (*himoheinä*), der jo ikke kan misforstås-

På lignende måde kan påvises, at flere andre planter engang blev brugt på denne måde i den folkelige veterinærmedicin, selvom der ikke foreligger litterære vidnesbyrd derom. Det gælder således vorte-

mælk, gøgeurt, vibefedt og mosebølle samt endnu et par planter, hvis navnetydning synes mere problematisk.

Der er dog næppe i noget tilfælde tale om en anvendelse som afrodisiacum på grundlag af rent praktiske erfaringer; snarere har almuens fantasi beskæftiget sig med disse planters særlige udseende og har fundet lighed med dyrenes kønsorganer. Ud fra en i ældre tid velkendt antagelse, at Gud under skabelsesakten gav de enkelte planter en form, der hentydede til deres specielle medicinske anvendelse (signaturlæren), måtte de nævnte vækster altså kunne bruges som brunstbefordrende middel. For de to insektædende planters vedkommende er bladene således dækket af en sperma-lignende slim; de øvrige planter har frugter eller rødder, der mere eller mindre ligner tyrens pung.

Allerede den romerske forfatter Plinius (23—79 e. Kr.) nævner, at vortemælkplanten besidder erotisk stimulerende egenskaber, og det slesvig-holstenske navn »tyreurt« (*Bullenkruut*) skyldes da også, at man gav ungkvæg den at æde for at øge dets kønsdrift. Gøgeurten (orchis) har, som slægtsnavnet antyder, en testikeldannet, todelt rod-knold og er derfor i folkemunde blevet velsignet med en rigdom af anstødelige navne, for det meste bygget over motivet penis sacerdotis. Også den har såvel i udlandet som herhjemme været flittigt brugt som afrodisiacum både for husdyr og mennesker. Adskillige ældre folk kan berette om, hvordan de som børn blev sendt ud i moserne for at grave gøgeurtens knolde op, der siden blev finsnittet og lagt på foderet til den ko, der ikke ville blive tyregal. På Færøerne kogte bonden forhen gøgeurtnolde i vand og lod den træge tyr drikke deraf. Også blandt slaverne er denne praksis velkendt; vil en ko ikke blive brunstig, blander litaueren sydøst for Memel en orchisart i foderet; zigeunerne hælder lønligt pulveriseret gøgeurtrod i »kolde« kvinders mad for at stimulere dem ad veneram, og hos gæstgivere i Turkestan sælges et lignende pulver til mandlige gæster, der tager det ind med kaffe og tror, at de dermed styrker deres potens. Sproglige minder herom har vi i de islandske navne *elskugras* og *gradrot* (grad = begær), det norske yksnegras (Hadeland) og finsk »brunstgræs« (*kiimaheinä*).

Plantenavnet bølle til moseplanten *vaccinium uliginosum*, som sprogforskerne hidtil forgæves har søgt at etymologisere — man har f. eks. gættet på, at grundbetydningen kunne være »runde, svulmende bær« — kan ifølge de af den norske professor Rolf Nordhagen anstillede omparative undersøgelser jævnføres med svensk *böl*, engelsk *bull* og nedertysk *bulle*, der alle betyder »tyr«, og samstemmende hermed hedder planten i tyske dialekter *bullbeeren*, *bullgraven* o. a., på

engelsk *bullberrier* og svensk *böljon*. Tydeligst træder forholdet måske frem i det schweiziske navn *Munibeeren*, hvis første led betyder avlstyr. De seksuelle ideassociationer, som nævnte navne er udsprunget af under betragtning af mose-bøllens cylinder- eller pæredannede, indvendig slimede bær, går utvivlsomt tilbage til en hedensk tid, da de phalliske symboler spillede en stor rolle i den nordeuropæiske frugtbarhedskultus — altså tiden før vikingetogene.

Et par andre tidtil gådefulde plantenavne må nævnes i denne forbindelse: Kodriver eller (på Fyn) øksendriver (*primula*) og øksendrøj om padderokke (*equisetum*), noteret på Als.

Hvad navnet kodriver angår, har vor hjemlige kapacitet på planteforskningens område Johan Lange opstillet den hypotese, at det er en forstærkelsesform af det ældre »kopatter«, og at man med begge navne har villet sammenligne blomsterstanden med noget fra koen nedhængende, — patter eller savl. Til støtte herfor anføres det gængse engelske navn *cowslip* (af angelsaksisk *cuslyppe*) og de tyske *Rotzglocken* og *Schnuderschägneli*, indeholdende gloser som betyder ekskrementer, snot, noget klæbrigt, der flyder (drypper) fra koen. Et sådant slimet sekret flyder imidlertid netop ofte fra løbelystne køer. Kodriver-navnet er dog så gammelt, at dets betydning var ukendt for vore tidligste forfattere, og tydninger som ovennævnte kan derfor ikke bilægges sikre kendsgerninger. Alligevel er der en påfaldende lighed mellem præfix'et i et østjysk *primula*-navn, *åwsendriwling* (meddelt til Jensen-Tusch af seminarielærer V. Bertelsen, Lyngby) og de jyske dialektale adjektiver *åwsen*, *øwsen*, *ywsen* — tyregal, jnf. det fynske *primula*-navn *øksendriver*, der har en umiskendelig lighed med det alsiske *øksendrøj* om padderokken. Denne plante gror på fugtige steder og har foruden stive, grene og sterile skud tillige nogle oprette frugtskud med et tendannet sporehus foroven, der med lidt god Vilje (som almuen aldrig savnede) kan minde om en phallos og som da også har givet anledning til nogle uanstændige folkenavne. At præfix'et »øksen-« i hvert fald i dette tilfælde med en til vished grænsende sandsynlighed må have forbindelse med *yssen*, *oksen*, tyregal, fremgår ikke alene af en notits i *Oeconomisk Journal* 1757, der siger, at man forhen kastede tørre padderokker på et fyrfad og lod parrings-træge tyre indsuge røgen, men også af det tydelige navn *hesteskoras*, der er bemærket i Nordvestsjælland, og som lader formode, at midlet også har været brugt til heste. I et islandske navn *goibeytill* betyder suffix'et simpelthen phallos, medens *goi* formentlig er det samme som *gjø*, en overnaturlig og kvindelig frugtbarhedsvætte.

Af andre brunstbefordrende midler, som endnu brugtes i vore bedste-forældres tid, kan eksempelvis nævnes afkog af kalmusrod, skræp-

pefrø, guldblomme eller »vulverlej«, hørfrø, surdejg, honning i sødmælk eller et ølafkog af hjortespring — en trøffelsvamp (*elaphomyces*), der kan have nogen lighed med hannens genitalia og sagtens netop af den grund er blevet brugt som afrodisiacum i store dele af Europa og den dag i dag forhandles til husdyrbrug på norske apoteker. Fremdeles lagde man et stykke ingefær i koens skede, en hel rugkærne af et bagt brød i øret og en levende »Peder Okse-frø« i halsen på koen. Det mest almindelige var dog vist at give en ko, der ikke ville blive tyregal, et nyspiret havreneeg — helst skulle det være et juleneg. Eller man brankede havreneget ved ovnen, hvorefter det skulle få en særlig indvirkning på dyret. I egnen omkring Rhinen indgiver man uvillige køer forskellige stenurt-arter (der har slimfyldte blade!) og i Bayern og Schweiz indgives kørerne månerude (*botrychium*), — her er det sikkert atter bregnens særlige form med et aflangt, todelt blad på midten af et skaft med store sporehuse i spidsen, der har bidraget til brugen som seksuel stimulans.

Ejendommeligt nok er det kun meget få brunstmidler, som er blevet indgivet hopper og hingste. I den Thott'ske samling lægeråd fra 1600-tallet nævnes: »Vil Haars iche haffue hest, da tag Tyre Kjød, Krommen aff nye Brød och Hørfrø, stød det tilsammen och forbland i Løbe och giff Horset fastendes ind at forterre. Da skal hun strax vil haffue hest, Blifuer och met det samme strax i foel«. Et par pægle honning i en uvillig hoppe var også probat, påstod de gamle.

At så mange vidt forskellige brunstmidler er blevet »opfundet«, er egentlig ikke så underligt. Når adskillige af dem har en oprindelse, der fortaber sig i oldtidens mørke, så skyldes det ikke mindst, at det for det primitive husdyrbrug betød så uhyre meget, at flokken formerede sig. Manglende anatomiske kundskaber, datidens trang til at fordybe sig i mystiske spekulationer fremfor at anstille eksakte undersøgelser, husdyrenes nedsatte avlsevne som følge af indavl i de isolerede bygder — alt dette førte naturligt til, at folk greb til alle tænkelige midler for at stimulere husdyrenes kønsdrift og sikre befrugtningen. Da frugtbarhedsprocenten næppe har oversteget 50, siger det sig selv, at når drægtighed endelig indtraf, kunne det blive sat i forbindelse med allehånde overnaturlige væsener, varsler og forholdsregler.

Hjemmetysker

I dette blads oktobernummer 1954 (side 156) efterlyser Poul Kürstein en forklaring på betegnelsen hjemmetysker. Det kan siges ganske kort: en tysksindet dansker eller en fortysket dansker. Han er af dansk afstamning og har dansk sæd og skik. At han er opvokset i et tysk hjem og har gået i tysk skole, har sat sit præg på ham. Slægts-traditionen betyder her en del, men hans fortid er dansk.

Det er vanskeligt at udrede, hvornår betegnelsen hjemmetysker er opstået, men mon den ikke stammer fra fremmedherredømmet (1864—1920)? Om det så er den danske befolkning eller dem selv, der har fundet på navnet, ved jeg ikke. Jeg har ikke indtryk af, at ordet er blevet brugt som et skældsord eller på en hånende måde.

C. H. Friis.

Glimt

FRA SVUNDNE TIDER . . .

RECEPT PÅ MEDICIN TIL EN SYG KO

Gamle salmebøger og lignende bøger indeholder ofte en del optegnelser på de hvide blade for og bag. Foruden familieoptegnelser kan man her også finde andre interessante ting, der viser os små glimt fra svundne tider. Således har jeg i et exemplar af Pontoppidans salmebog, trykt i Slesvig 1849 og stammende fra landsbyen Rørkær ved Tønder, fundet følgende anvisning på, hvordan man kurerer en syg ko. Optegnelsen bringes her med sin egen ortografi og tegnsætning:

Naaer en Koo er syg skal den hawe diise Olie af to gang, de halve den ene Morgen. de andre hal den anden Mor-

gen. den maa først. laves om, aften. saa Maae den sulte 1. time. om Morgen naaer den har faaet disse, Olie den skal have dem i et godt Kopfuld Melk. og lidt Malt at skyl efter Med.

Grossen. 1½ dæger Olie
1½ Berger Olie
1 Mielsteen Olie
ledt talle.
ledt Vox
ledt lies Bom Olie
lidt Safferaen.

Ved hjælp af Kalkars og Feilbergs ordbøger over det ældre danske sprog og det jydsk almuemål er det lykkedes at tyde navnene på de anførte olie-sorter. Således betyder „dæger Olie“ vist

djævle-olie, idet dægeren er et gammelt navn for djævelen, også forekommende i Vestslesvig. „Berger Olie“ må være en slags olie fra Bergen, i lighed med Berger-fisk: Fisk fra Bergen. Bag udtrykket „Mielsteen Olie“ gemmer sig måske dialekt-udtrykket melsten, der betyder møllest. Sammensætningen „lies Bom Olie (d. v. s. lisbomolie, som det hed i Nord- og Mellemslesvig) betegner den gammelkendte Lissabon-olie, der allerede af Henrik Smidt i det 16. århundrede anbefaledes som middel mod smerter. Og „Safferaen“ er krydderiet safran.

Men har disse olie-sorter sammen med tælle og voks nu været et kun af salmebogens ejer i Rørkær brugt middel, som han muligvis selv har fundet frem til, eller røber sig her gammel overlevering indenfor folkemedicinen?

Urban Schrøder.

TIL BARNEDÅB HOS RAKKEREN

Anno 1725 var Hans Simonsen Kræmer, også kaldet Hans Steffensen, både kromand og høker i Svenstrup, da flere sandemænd og deres koner holdt et lille gilde og traktement i hans hus, efter at de vel havde overstået det pust at stå fadder til rakkerens, Peter Schinders, barn i Hulén, og fulgt hans kone til kirken, en gerning de højst nødig ville give sig lag med, men som en truende befaling fra Amtmand Wilhelm Fr. v. Platen i Sønderborg måtte drive dem til. Derfor havde der forinden været et helt opløb og støj både i byen Svenstrup og i det hele Nørreherred, fordi man i hine tider skyede rakkeren og hans familie som en spedalsk. Amtmandens trusel hjalp dog, og de gode sandemænd med deres koner gik til arbejdet og tog efter tjenesten ind til Hans Steffensen for at få en lille hjertestyrkning. Skarpretteren i Sønderborg, monsj. Andreas, havde også vist sig galant og trakterede om morgenen konerne, førend de gik i kirken, med fransk brændevin og kringler, og siden igen efter gudstjeneste på an-

den måde opvartede han dem i Hans Steffensens hus. (Mundtlig fortælling af pastor Christian Kundsens plejefader, sognepræst Jørgen Knudsen i Hagenbjerg).

Anmærkning: Skarpretteren i Sønderborg, Johann Andreas Bambs, søn af skarpretter Johann Andreas Bambs i Salzwedel og hustru Marie f. Deutschmann, døde 44 år gammel 1730, begravet den 26. september; han havde overtaget bestillingen 1718 ved sit giftermål med Magdalene, enke efter skarpretter Augustin Stengel. — Hans Simonsen Kræmer, også kaldet Hans Steffensen, var en søn af kræmmer og høker i Svenstrup Simon Steffensen Kræmer (død den 27. juli 1710) og hustru Maren Hansdatter Møller af Lillemodde (død den 29. juni 1713), født 1695, døbt den 14. november, død ugift 1732. (Sønderborg, Svenstrup og Notmark kirkebøger).

Chr. Maibøll.

HVAD KOSTEDE EN FATTIG-BEGRAVELSE I 1782?

Haderslev Dam har gennem årene krævet mangt et dødsoffer, enten det nu skyldtes, at en eller anden dumdristik skøjteløber er gået gennem isen, eller en kræntring har været årsag til ulykken.

I 1782 krævede Dammen også et offer, idet borger og skræddermester i Haderslev Johann Friederich Olmitz da druknede i den, hvad der gav anledning til en større brevveksling mellem byen og amtet. Olmitz, der var en fattig mand, var nemlig blevet bragt i land på et areal, der hørte til Slotsgrunden, og denne kommune måtte derfor afholde udgiften ved begravelsen.

Takket være denne korrespondance får vi imidlertid oplysning om, hvad en fattigbegravelse kostede i Haderslev i slutningen af 1700-tallet. Udgifterne opgjordes af kassereren på Slotsgrunden C. Homlet således:

til en kiste 4 mark 8 sk.
til nogle kvinder for at lægge

den døde i kisten 1 mark 8 sk.

til 2 mand, som havde holdt vagt ved den døde	1 mark 4 sk.
til kommuntjeneren Falck for dennes besvær med begravelsen	12 sk.
til dødgraveren	1 mark
til degnen, regnemester Fehr	8 sk.
til en mand for nogle håndsrækninger	6 sk.
<hr/>	
Ialt 9 mark 14 sk.	

Olav Christensen.

BEGRAVELSESDGIFTER FOR RIGMANDEN 1783

Kammerherre Drohse, Slesvig, måtte
i udgifter ved en søns begravelse i 1783
udrede følgende:

Begravelse	10 rigsdaler
hver præst 2 rd. ...	4 —
til kantoren	2 —
hver kirkejurat 1 rd.	2 —
til organisten	1 —
til bælgetræderen ...	16 skilling
til ringeren	32 —
til graveren	1 —16 —
til en arbejdsmand	1 —
til en murer	1 —
andre udgifter	32 —

Ialt ... 24 rigsdaler

Chr.

AF EN REGNEBOG FRA 1784

Høytærede gode ven!

Da jeg i går i byen gik mig lidet at for-
noye, / på kroen jeg i sigte fik, sig sam-
me tid mon føye, / to karle sad i dispu-
tatz om philosphia sager, / jeg mig hos
dem nedsatte strax, thi det mig mon
behage. / De mig strax spurgte, hvem
jeg var! jeg svarede med snilde / jeg
sognets skoleholder var, om di mig no-
get vilde, / de videre mig tilspurgte da,
hvor mange børn jeg havde / i skolen
under informat. Jeg dennem derpå svar-
de / den 4 de del i regnekonst sig daglig
mon øve, / den halve del på brev og
skrift aflægger deres prøve, / den 6 te
del på ABC begynder lidt at stave. / Så

vidt sig deres kundskab! Efter deres
alders-måde / til disses tal ankom, så
mange skoledrenge / som man ved bis
sur solido til facit kan erlange af 1024: /
plus 34 360: plus 48 020 minus 8960 mi-
nus 34 880 minus 16 807 / plus 820 786.

Når nu bis sur solido algebrasis af disse
extraheres, / da får de ny ankomnes tal,
når siden de regleres / til oven meldte
parter ret, så kan I selv forstå, / hvor
mange børn jeg har i alt under min in-
formandi. / Nu sagde de: vi ikke er i
regningen så øvet, / at vi det kan ud-
regne her, hvorpå de mig mon bede, /
jeg det til andre vild' hensend, som
kunde det opløse. / For umag sin de lo-
vede den følgend skulle nyde / en
blomme, både fed og skion af Ham-
burgs vækster søde / foruden kærnehus
og sten, og maden i sin grøde, / hvorfor
jeg mig den frihed tar, det, gode ven,
at sende, / om du ny lyst og vilje har
den gave god at vinde, / det kun på de-
ling kommer an, die Een Mahl Een at
bruge, / så kan du i din lette mag op-
løse denne knude.

Hvornæst jeg med flittig hilsen for-
bliver

Din gode ven.

Sæt for hele skolen x	1024
deraf 1/4 x	plus 34360
	plus 48020
plus 1/2 x	minus 8960
	minus 54880
plus 1/6 x	minus 16807
	plus 820796

$$= 11/12 x \quad = 823543$$

$$1/12 x = 7$$

$$1/12 x = 7$$

$$x = 84$$

$$1/4 x = 21, \text{ som lærer at regne}$$

$$1/2 x = 42, \text{ som lærer at skrive}$$

$$1/6 x = 14, \text{ som lærer at stave}$$

$$7, \text{ som begynder deres}$$

skolegang

84 elever

Chr. Maibøll.

I efteråret udkom:

N. Black Hansen: Åbenrå annaler 1524, 1584—1694 (72 sider)
som nr. 14 af Historisk Samfunds skrifter.

Det drejer sig om udgivelsen, oversættelsen og kommentering af et vanskeligt læseligt håndskrift, der opbevares på universitetsbiblioteket i Kiel, og som giver værdifulde oplysninger vedrørende sønderjydske personal- og lokalhistorie i det 16. og 17. århundrede. Flere steder findes malende skildringer af tidens mennesker og tilstande.

Prisen er for medlemmer 4 kr. Bogen bestilles hos samfundets kasserer, Frilandsvej 21, Tønder. Bogladeprisen er 6 kr.

Tønder gennem tiderne I-II 25 kr., bogladepris 37,50 kr.

Fink og Hvidtfeldt: Vejledning i studie af Sønderjyllands historie
4 kr., bogladepris 8 kr.

Peter Kr. Iversen: Vejledning for sønderjydske lokalhistorikere
2 kr., bogladepris 3 kr.

Nordslesvigs åndelige genforening med Danmark
6 kr., bogladepris 10 kr.

Nordslesvig efter genforeningen, 7 radioforedrag
3 kr., bogladepris 4,50 kr.

Se iøvrigt den fuldstændige liste over samfundets publikationer i Sønderjydske Månedsskrift novembernummer.

Medlemmer får 33¹/₃ % rabat ved samlet køb på 25 kr. og derover. Bøgerne rekvireres hos samfundets kasserer, adjunkt Knud Fanø, Frilandsvej 21, Tønder, tlf. 2 18 81.

Graasten Bank A/S

Kontortid 9—12 & 2—4
Lørdag 9—1
GRAASTEN

Snoghøj Gymnastik-
højskole
Fredericia.

3 Maaneders Sommerskole.
5 Vinterskole.
Skoleplan sendes.

Lørgine Abildgaard. Anna Krogh.

**Sønderjydske
Tæppefabrik**

A. R. KJÆRBY A/S
HØJER

**Haslev
Gymnasium**

Kostskole for Drengene

Eksamensret til Mellemskole-, Real-
og Studentereksamen.

Alle Oplysninger ved Hen-
vendelse til

Peter Kæstel
Rektor, Haslev

HABITTER

skræddersyet efter mål

Thomas Hansen & Søn

Padborg . Telf. 9233

Aktieselskabet

C. I. Christensens Papirhandel

ESBJERG

HEJMDAL

Landsdelens Blad

AKTIESELSKABET

NORDISKE KABEL- OG TRAADFABRIKER

KØBENHAVN F.

Spare- og Laanekassen
for Hobro og Omegn

GRAM

KØLEANLÆG

Brødrene Gram A/S

Vojens

Paul Thomsen

Krusaa

Kolonia!, Spirituosa, Køkken-
udstyr,

Trikotage, Herreekvipering

**VALLEKILDE
Folkehøjskole**

Henv. til *Jørgen Jessen,*
Vallekilde

Bogtryk . Bogbind

Th. Laursens Bogtrykkeri

Jernbanegade 8 . Tønder . Telefon 21550

Restaurant **Grænsen**

C. Heiselberg
Krusaa

Sønderjyllands Kreditforening

Haderslev

Støt de sønderjydske

Indsamlinger

Støt vore annoncører